

ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ

1&2/2020

ΔΙΠΛΟ
ΤΕΥΧΟΣ
ΑΦΙΕΡΩΜΑ

ΕΚΚΛΗΣΙΑ, ΘΡΗΣΚΕΙΑ & ΣΥΝΤΑΓΜΑ

Πρόλογος: Η Α.Ε. η Πρόεδρος της Δημοκρατίας
Κατερίνα Σακελλαροπούλου



ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ Ε.Ε.
s a k k o u l a s b o o k s . g r

ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ

Τριμηνιαία Επιθεώρηση
Ελληνικής και Ευρωπαϊκής
Συνταγματικής Θεωρίας και Πράξης

ΕΤΟΣ 2020

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ-ΙΟΥΝΙΟΣ

ΤΕΥΧΟΣ 1-2

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

“Θρησκεία, Εκκλησία και Σύνταγμα”

Επιμέλεια: *Λίνα Παπαδοπούλου,*
Αν. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής, ΑΠΘ,
Ακαδημαϊκή Συντονίστρια του Κέντρου Αριστείας Jean Monnet
«Ευρωπαϊκός Συνταγματισμός και Θρησκεία/ες»

Περιεχόμενα

Προλογικό σημείωμα

Η ΑΕ η Πρόεδρος της Δημοκρατίας, Κατερίνα Σακελλαροπούλου V

I. ΜΕΛΕΤΕΣ

A. Θρησκευτική ελευθερία και θρησκευτική ετερότητα

Χρήστος Ράμμος, Το πρόβλημα της θρησκευτικής ετερότητας στην Ευρώπη -
Η λησμονημένη καθολικότητα του πολίτη 1

<i>Αντώνης Μανιτάκης</i> , Η διάκριση του «πιστού» από τον πολίτη και του «Λαού της Πολιτείας» από τον «λαό της Εκκλησίας».....	25
<i>Νίκος Αλιβιζάτος</i> , Το ΕΔΔΑ μπροστά στον ισλαμικό φονταμενταλισμό.....	37
<i>Ελισάβετ Συμεωνίδου-Καστανίδου</i> , Ποινικό δίκαιο για την αντιμετώπιση των διακρίσεων με βάση τη θρησκεία.....	49
<i>Δάφνη Λίμα</i> , Ορισμένες σκέψεις για το αξιόποιο της μισαλλοδοξίας και των διακρίσεων με βάση τη θρησκεία και άλλα προστατευόμενα χαρακτηριστικά.....	83
<i>Χρήστος Τσιρώνης</i> , Η θρησκεία στις πλουραλιστικές δημοκρατίες, η μετριότητα και οι προκλήσεις της κοσμοπολιτικής συμβίωσης.....	111
<i>Ιωάννης Παπαδόπουλος</i> , Ο χώρος της κοσμικότητας: Ερμηνευτικές διαμορφώσεις του λατρευτικού, του εορταστικού και του διεκδικητικού χώρου στη νομολογία του Ανωτάτου Δικαστηρίου των ΗΠΑ.....	123
<i>Δέσποινα Αναγνωστοπούλου</i> , Το άρθρο 17 ΣΛΕΕ και ο διάλογος της Ευρωπαϊκής Ένωσης με τις εκκλησίες, τις θρησκευτικές κοινότητες και τις φιλοσοφικές και μη ομολογιακές οργανώσεις.....	145
<i>Στέλλα Χριστοφορίδου</i> , Η συνταγματική προστασία των άθρησκων - Το διάταγμα του Κρέοντα και το σώμα του νεκρού Πολυνείκη.....	199
<i>Νίκος Γαϊτενίδης</i> , Ελευθερία της τέχνης και σεβασμός θρησκευτικού συναισθήματος: Όταν τα δικαιώματα δεν είναι συμβατά.....	233
<i>Κυριάκος Παπανικολάου</i> , Περιορισμοί της θρησκευτικής λατρείας και των συναθροίσεων για την αντιμετώπιση της πανδημίας - Οι αποφάσεις του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας.....	245

Β. Η συμφιλίωση της θρησκευτικής ελευθερίας με την επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα

<i>Ευάγγελος Βενιζέλος</i> , Παρελθόν, παρόν και μέλλον των σχέσεων κράτους και εκκλησίας.....	255
<i>Ιωάννης Σαρμάς</i> , Η νομική και η θρησκευτική διάσταση της συζήτησης για την αναθεώρηση του άρθρου 3 του Συντάγματος.....	263
<i>Ιωάννης Κονιδάρης</i> , Τα Συντάγματα 1844 και 1975 ως σταθμοί εκκλησιαστικής πολιτικής.....	277
<i>Αντώνης Μανιτάκης</i> , Η θρησκευτική ουδετερότητα του Συντάγματος και του κράτους σε μια πλουραλιστική (και πολυπολιτισμική) κοινωνία.....	289
<i>Γιώργος Σωτηρέλης</i> , Η διαρκής πρόκληση της συνταγματικής αναθεώρησης των σχέσεων Κράτους-Εκκλησίας.....	301
<i>Ιφιγένεια Καμτσίδου</i> , Οι συνταγματικά μετέωρες σχέσεις εκκλησίας και κράτους.....	325

<i>Κωνσταντίνος Παπαστάθης/Αναστασία Λίτινα</i> , Θρησκευτική Ελευθερία, Ακροδεξιά και Εκκλησία της Ελλάδος: Ανάλυση Λόγου και Εκλογική Συμπεριφορά	353
<i>Αικατερίνη Σαββαΐδου/Βασιλική Αθανασάκη</i> , Φορολογικοί κανόνες που εφαρμόζονται στους θρησκευτικούς, φιλοσοφικούς και μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς στην Ελλάδα	375
<i>Μιχαήλ Παπαγεωργίου</i> , Η λειτουργική οριοθέτηση της θρησκευτικής ελευθερίας του Πατριαρχικού καθεστώτος στην ελληνική έννομη τάξη: από τα θεσμικά κενά του κράτους δικαίου στις δυναμικές συνέργειες του ενιαίου συνταγματισμού.....	405
Γ. Ανήλικοι, εκπαίδευση και θρησκεία	
<i>Γιώργος Σταυρόπουλος</i> , Η θρησκευτική ελευθερία και η εκπαιδευτική της διάσταση	429
<i>Μιχάλης Πικραμένος</i> , Το μάθημα των θρησκευτικών σε μια σύγχρονη φιλελεύθερη δημοκρατία.....	439
<i>Κυριακή Τοπίδη</i> , Εκπαίδευση και θρησκεία: ο ρόλος του κράτους και οι νέες προκλήσεις	465
<i>Εύη Ζαμπέτα</i> , Ο χαρακτήρας του μαθήματος των θρησκευτικών: κοσμικός ή ομολογιακός;	481
<i>Στέργιος Κοφίνης</i> , Το μάθημα των θρησκευτικών ενώπιον του Δικαστή	495
<i>Χαράλαμπος Κουρουνδής</i> , Θρησκευτική ελευθερία και δικαστική ιδεολογία: Οι περιπέτειες της διδασκαλίας του μαθήματος των θρησκευτικών στο Συμβούλιο της Επικρατείας.....	513
<i>Ελένη Ζερβογιάννη</i> , Θρήσκευμα του παιδιού και γονική μέριμνα.....	537
<i>Χαρά Καυκά</i> , Θρησκευτικά σύμβολα στις δικαστικές και τις σχολικές αίθουσες με αφορμή την απόφαση 71/2019 της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας	559

II. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

ΕΔΔΑ 31.10.2019, Παπαγεωργίου κ.λπ. κατά Ελλάδας, μετάφραση: <i>Βασίλης Σωτηρόπουλος</i> , παρατηρήσεις: <i>Βιβή Χαδιού</i>	575
ΕΔΔΑ 25.6.2020, Σταυρόπουλος κ.λπ. κατά Ελλάδας, Αναγραφή ένδειξης περί ονοματοδοσίας στο πιστοποιητικό γέννησης, μετάφραση: <i>Ζαχαρένια Τιτοπούλου/Γιάννης Κατσούλης</i> , παρατηρήσεις: <i>Ζαχαρένια Τιτοπούλου, Λυδία Παπαγιαννοπούλου, Γιάννης Κατσούλης</i>	615
ΣτΕ Ολ 2101/2019, Ηλικία συνταξιοδότησης Μουφτήδων, παρατηρήσεις: <i>Παναγιώτης Βιόπουλος</i>	647

ΣτΕ Ολ 1749/2019, Το περιεχόμενο του μαθήματος των θρησκευτικών.....	688
ΣτΕ Ολ 1759/2019, Η αναγραφή του θρησκευόμενου σε απολυτήρια και σχολικά πιστοποιητικά, παρατηρήσεις: <i>Ευαγγελία Αγγέλκου</i>	718
ΣτΕ Ολ 942/2020, Τέλεση κοινής προσευχής μαθητών και εκπαιδευτικών	738
ΣτΕ Ολ 130/2018, Αίτημα αφαίρεσης θρησκευτικών συμβόλων από δικαστική αίθουσα.....	757
ΣτΕ Ολ 71/2019, Αίτημα αφαίρεσης θρησκευτικών συμβόλων από δικαστική αίθουσα	758
ΣτΕ Ολ 210/2020, Αρμοδιότητες Γενικής Γραμματείας θρησκευμάτων-ανάπτυξης θρησκευτικής συνείδησης, παρατηρήσεις: <i>Αλέξανδρος-Ραφαήλ Χαραλαμπίδης</i>	761
ΑΠ 858/2020, Αντιρατσιστικός νόμος και ρητορική μίσους, παρατηρήσεις: <i>Δάφνη Λίμα</i>	789
ΔΕΦΑΘ 32/2020, Απαλλαγή από το μάθημα των θρησκευτικών	833
ΑΠΔΠΧ 28/2019, Δικαίωμα απόκρυψης των θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, παρατηρήσεις: <i>Αθηνά Τσαμπάζη</i>	836
ΑΠΔΠΧ 32/2020, Αναγραφή της διαγωγής στους τίτλους σπουδών-Απαλλαγή από το μάθημα των θρησκευτικών	855
<i>Λίνα Παπαδοπούλου</i> , Θρησκευτική εκπαίδευση στα σχολεία – μία συνολική αποτίμηση.....	866
III. ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ	
Εγκ. Φ1/104795/ΓΔ4/10.8.2020, Απαλλαγή από το μάθημα των θρησκευτικών	887
IV. ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ	
Αλφαβητικά Ευρετήρια	889
Αριθμητικά Ευρετήρια	891
Σημείωμα επιμελήτριας του τόμου	893

Προλογικό σημείωμα

Οι σχέσεις Κράτους-Εκκλησίας και ο σεβασμός της θρησκευτικής ελευθερίας έχουν απασχολήσει τη θεωρία και τη νομολογία σε εύρος και βάθος χρόνου, στην ελληνική και τη διεθνή έννομη τάξη. Αφενός στο θεσμικό πεδίο της οριοθέτησης των ρόλων κοσμικής και θρησκευτικής εξουσίας, αφετέρου στο καθεστώς προστασίας των ατομικών μας δικαιωμάτων, στην ιδιωτική και τη δημόσια σφαίρα. Ερωτήματα και προβληματισμοί ανακύπτουν διαρκώς υπό το φως της ιστορικής εξέλιξης των κοινωνιών και των μετασχηματισμών της φιλελεύθερης δημοκρατίας και αυτά μας απασχόλησαν στις δύο εκδηλώσεις του Κέντρου Αριστείας Jean Monnet του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, που είχα τη χαρά να συντονίσω, με την ιδιότητα, τότε, της Προέδρου του Συμβουλίου της Επικρατείας. Καρπός των εκδηλώσεων αυτών, ως επί το πλείστον, συνιστά ο πλούσιος σε θέματα και στοχασμούς ανά χείρας τόμος που συνέλαβε και επιμελήθηκε η Αν. Καθηγήτρια της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ κ. Λίνα Παπαδοπούλου.

Το θρησκευτικό φαινόμενο είναι συστατικό στοιχείο της νεωτερικότητας, καθώς αυτή συνιστά κατά πολύ, όπως γνωρίζουμε, μια εκκοσμικευμένη εκδοχή θεολογικών παραδοχών και εννοιών. Οι δυτικές κοινωνίες διαλέγονται πάντα με τη θρησκεία, ακόμη και όταν το Κράτος και η Εκκλησία έχουν διακριτό ρόλο ή τελούν σε καθεστώς αυστηρού χωρισμού, ενώ, από την άλλη, η θρησκευτική ετερότητα συμπυκνώνει πολλές φορές, ενίοτε με τρόπο αποτρόπαιο και απάνθρωπο, τις πολιτισμικές και γεωπολιτικές συγκρούσεις του καιρού μας. Μπορεί οι απαισιόδοξες προβλέψεις του Samuel Huntington για τον ολοκληρωτικό πόλεμο των πολιτισμών να μην έφτασαν στην πλήρη δικαίωσή τους,

όμως η επιστροφή των θρησκευτικών ταυτοτήτων στη δημόσια σφαίρα δοκιμάζει σήμερα τα όρια των εθνικών κρατών και τον πλουραλισμό της Ευρώπης.

Στα ευρωπαϊκά Κράτη Δικαίου, αναζητείται μια δίκαιη και εύλογη ισορροπία ανάμεσα στην πλειοψηφική υπεροχή της θρησκείας των πολλών και την προστασία της συνείδησης όλων μας. Το ίδιο και αντίστροφως: όταν η θρησκευτική ή πολιτισμική εξαίρεση φαίνεται να υπονομεύει τις θεμελιώδεις δυτικές αξίες. Η θρησκευτική ελευθερία και η ιερότητα του *forum internum* μας κατοχυρώνονται στο Σύνταγμα και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, αλλά η υποδοχή της θρησκείας δεν είναι, ούτε θα μπορούσε να είναι, απολύτως ομοιόμορφη και ομοιογενής, καθώς παραπέμπει στην κοινωνική και δικαιοπολιτική ιδιοσυστασία των Κρατών. Παρότι, λοιπόν, μπορούμε να εντοπίσουμε, σύμφωνα με την αξεπέραστη παρακαταθήκη του Διαφωτισμού, την ελευθερία, την ισότητα και την ανεκτικότητα ως πεδίο συναίνεσης στη διαφύλαξη της θρησκευτικής ελευθερίας, είναι προφανές ότι ανακύπτουν στη θεωρία και στις αποφάσεις των Δικαστηρίων, που οι συγγραφείς του τόμου παρουσιάζουν και αναλύουν διεξοδικά, σημαντικές αποχρώσεις και αποκλίνοσες αναγνώσεις, οι οποίες κινούνται στο ευρύτερο συνταγματικό και διεθνές πλαίσιο.

Το άρθρο 3 Σ και η αναγνώριση της επικρατούσας θρησκείας έχει τη δική του κανονιστικότητα στην έννομη τάξη μας: από αυτό αντλούμε, για παράδειγμα, τις αργίες του Κράτους, την παρουσία των θρησκευτικών συμβόλων στις αίθουσες των δικαστηρίων και των εκπαιδευτηρίων και τη γενική κατεύθυνση του προγράμματος του μαθήματος των θρησκευτικών. Η ιδιαίτερη θέση της ορθοδοξίας, η παράδοση και η κοινωνική πρακτική, συνδιαμορφώνουν τη σχέση του άρθρου 3 Σ με το άρθρο 16 παρ. 2 Σ και τη ρήτρα ανάπτυξης της θρησκευτικής συνείδησης, όπως και με το άρθρο 13 Σ. Στην πρόσφατη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας με αντικείμενο το ζήτημα της διδασκαλίας των θρησκευτικών στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση (ΣτΕ 660/2018, 926/2018, 1749-1750/2019), όπου κρίθηκε ως συνταγματικά επιβεβλημένος ο ομολογιακός χαρακτήρας του μαθήματος, εμπεδώνεται η επικρατούσα θρησκεία ως ερμηνευτική πυξίδα της θρησκευτικής ελευθερίας και στοιχείο της συνταγματικής παράδοσης της χώρας.

Ωστόσο, το άρθρο 3 Σ φωτίζεται και από το άρθρο 13 Σ και τη θεμελιώδη συνταγματική κατοχύρωση της ελευθερίας της θρησκευτικής συ-

νείδησης. Αυτή ακριβώς η αλληλεπίδραση καθίσταται εμφανής σε πολλά –και κρίσιμα– πεδία του θρησκευτικού μας αυτοκαθορισμού, όπως η αναγραφή του θρησκευματος σε δημόσια έγγραφα, ο προσηλυτισμός, η ελευθερία της λατρείας και η θρησκευτική ισότητα. Στις αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας για την αναγραφή του θρησκευματος στις ταυτότητες (ΣτΕ 2280-2285/2001) και στα απολυτήρια στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (ΣτΕ 1759-1760/2019) και τη θέση υπό κρατική εποπτεία του Πανελληνίου Ιερού Ιδρύματος Ευαγγελιστρίας της Τήνου (ΣτΕ 1753-1756/2019) υιοθετείται η αντίθετη ερμηνευτική φορά: η έμφαση δίνεται στην αυτοτελή κανονιστικότητα του άρθρου 13 Σ και τη θρησκευτική ισότητα, παρά στην πλειοψηφική εκδοχή της απόλαυσης του δικαιώματος. Έτσι, οι σχέσεις Κράτους-Εκκλησίας και η αναγνώριση της επικρατούσας θρησκείας παραμένουν και αναπτύσσουν την ισχύ τους στο θεσμικό τους κέλυφος και δεν επιδρούν, όπως μας υποδεικνύει και η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σε μια σειρά από καταδικαστικές για την Ελλάδα αποφάσεις, στα δικαιώματα και την ελευθερία της θρησκευτικής μας συνείδησης.

Ανάμεσα στην κοινοτιστική και τη φιλελεύθερη πρόσληψη της θρησκευτικής ελευθερίας χωρούν επιχειρήματα που φανερώνουν την αδυναμία μιας συνολικής και καθαρής νομικά θέσης με αξιώσεις καθολικότητας. Και αυτή η νομική περιπτωσιολογία ή αμφισημία δεν αφορά μόνο τα ελληνικά Δικαστήρια. Το ίδιο το ΕΔΔΑ, που υπογραμμίζει στην υπόθεση *Παπαγεωργίου κ.ά. κατά Ελλάδας* την υψηλή σημασία της θρησκευτικής ελευθερίας και της μη διάκρισης σε μια σύγχρονη δημοκρατική κοινωνία, αναδεικνύει στην απόφαση *Lautsi κατά Ιταλίας* ή στην *Otto Preminger κατά Αυστρίας* τη βαρύτητα του θρησκευτικού συναισθήματος της πλειοψηφίας. Οι σταθμίσεις και οι εκτιμήσεις των δικαστών αποδεικνύουν ότι η κανονιστικότητα του θρησκευτικού φαινομένου έχει πολλαπλά επίπεδα. Άλλοτε ο δικαστής αξιολογεί ως πρωταρχική συνταγματική εντολή τη διαφύλαξη της θρησκευτικής συνείδησης και άλλοτε μετράει το ιστορικό και κοινωνικό βάρος της πλειοψηφικής πεποίθησης. Έτσι, μοιάζει η θρησκευτική ελευθερία ως αρνητική ελευθερία να ενισχύεται (π.χ. στις ταυτότητες και τα απολυτήρια ή στον προσηλυτισμό και την απαλλαγή από τα θρησκευτικά), αλλά, ταυτόχρονα, και να υποχωρεί, όταν η θρησκεία τέμνεται με την κρατική παρέμβαση σε κοινωνικά (όπως η εκπαίδευση) ή συμβολικά (π.χ. οι αργίες ή τα σύμβολα στο δημόσιο χώρο) πεδία.

Η αποστολή του δικαστή σε θέματα συνείδησης είναι ακόμη πιο λεπτή και δυσχερής, γιατί εμπλέκει τη δική του ατομική ηθική και πεποίθηση. Το Σύνταγμα είναι από τη φύση του ένα δυναμικό και ανοικτό στην ερμηνεία κείμενο και η δικαστική απόφαση έργο συλλογικό. Έτσι προκύπτουν οι συμβιβασμοί στις Ολομέλειες των ανωτάτων δικαστηρίων, καθώς και οι μεταβολές της νομολογίας, υπό την επίδραση της συγκυρίας και της σταδιακής εξέλιξης της νομικής μεθόδου και του δικανικού συλλογισμού. Η πολυδιάστατη ανάπτυξη της δύναμης του θρησκευτικού φαινομένου στο δίκαιο, την ηθική και την κοινωνία δεν αφορά, ωστόσο, μόνο τη δικαστική κρίση, που οφείλει να παραμείνει στα όρια του δικαστικού ελέγχου και να μην υποκαταστήσει τον νομοθέτη. Εναπόκειται, κυρίως, στην πολιτική εξουσία να διαμορφώσει και να εγγυηθεί την ειρηνική και ανοικτή συνύπαρξη και τον σεβασμό των θρησκευτικών ταυτοτήτων.

Κατερίνα Σακελλαροπούλου,
Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας



Σημείωμα της επιμελήτριας του τόμου

Οι μελέτες που περιλαμβάνονται στον ανά χείρας τόμο αποτελούν, στην πλειονότητά τους, εμπλουτισμένη μορφή εισηγήσεων από συνέδρια, σεμινάρια ή διαλέξεις που οργανώθηκαν από το Κέντρο Αριστείας Jean Monnet του ΑΠΘ «Ευρωπαϊκός Συνταγματισμός και Θρησκεία/ες», ενίοτε και σε συνεργασία με άλλους φορείς. Το Κέντρο Αριστείας, υπό τον ακαδημαϊκό συντονισμό της επιμελήτριας του τόμου, χρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στο πλαίσιο του προγράμματος ERASMUS+.

Ειδικότερα:

Η εισήγηση της Καθηγήτριας κ. Ελισάβετ Συμεωνίδου-Καστανίδου, Κοσμητόρισσας της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, έλαβε χώρα στο πλαίσιο σεμιναρίου με θέμα «Ποινικές διατάξεις για την αντιμετώπιση εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας», που συνδιοργανώθηκε σε συνεργασία με το Κέντρο Αριστείας Jean Monnet του Πανεπιστημίου Μακεδονίας και τη Νομική Σχολή ΑΠΘ, στις 28 Νοεμβρίου 2018.

Η εισήγηση του κ. Γεωργίου Σταυρόπουλου, Επίτιμου Αντιπροέδρου του Συμβουλίου της Επικρατείας (ΣτΕ), ήταν ενταγμένη σε εκδήλωση με θέμα «Θρησκευτική ελευθερία υπό αμφισβήτηση: Ελλάδα 2018» που συνδιοργανώθηκε με την Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και την Ευρωπαϊκή Ένωση Νέων Νομικών Θεσσαλονίκης (ELSA) στις 17 Δεκεμβρίου 2018. Στην ίδια εκδήλωση έλαβε μέρος ο κ. Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, Αν. Καθηγητής ΑΠΘ, με θέμα «Το υπηρεσιακό και μισθολογικό καθεστώς των ορθόδοξων κληρικών στην Ελλάδα», και η υπογράφοσα με θέμα «Άρθρο 3 του Συντάγματος: Ερμηνεία και Αναθεώρηση».

Οι μελέτες του κ. Χρήστου Ράμμου, Αντιπροέδρου επί τιμή του Συμβουλίου της Επικρατείας και Προέδρου της Αρχής Διασφάλισης του Απορρήτου των Επικοινωνιών (ΑΔΑΕ), του Ομότιμου Καθηγητή κ. Αντώνη Μανιτάκη και του Καθηγητή κ. Γιώργου Σωτηρέλη προέρχονται από το

συνέδριο με θέμα «Θρησκεία, Εκκλησία και Σύνταγμα», που συνδιοργανώθηκε από το Κέντρο Αριστείας σε συνεργασία με τον Όμιλο «Αριστόβουλος Μάνεσης» υπό την αιγίδα της Νομικής Σχολής ΑΠΘ στις 30 Μαρτίου 2019, με συντονίστρια την ΑΕ την Πρόεδρο της Δημοκρατίας, κ. Κατερίνα Σακελλαροπούλου, τότε Πρόεδρο του ΣτΕ, η οποία και μας έκανε την ύψιστη τιμή να προλογίσει τον παρόντα τόμο.

Οι συμβολές της Καθηγήτριας Εύης Ζαμπέτα, του Πρωτοδίκη Διοικητικών Δικαστηρίων Στέργιου Κοφίνη, Δ.Ν., και της υπογράφουσας το παρόν σημείωμα παρουσιάστηκαν ως εισηγήσεις στην επιστημονική ημερίδα με θέμα «Θρησκευτική Εκπαίδευση και Σύνταγμα: Συγκλίσεις και Πολώσεις» που συνδιοργανώθηκε με το Τμήμα Θεολογίας του ΑΠΘ, τον Πανελλήνιο Θεολογικό Σύνδεσμο «ΚΑΙΡΟΣ» και την Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου στις 9 Απριλίου 2019, με πρόεδρο και συντονιστή τον κ Νικόλαο Μαγγιώρο, Αν. Καθηγητή του ΑΠΘ. Στην ίδια επιστημονική ημερίδα είχε λάβει μέρος η κ Αγγελική Ζιάκα, Αν. Καθηγήτρια του ΑΠΘ, με θέμα «Η κατανόηση της πολλαπλότητας του θρησκευτικού φαινομένου στα Νέα Προγράμματα του Μαθήματος των Θρησκευτικών» και ο κ Παναγιώτης Νικολόπουλος, Επίκουρος Καθηγητής του ΕΚΠΑ.

Οι εισηγήσεις των διδασκόντων κκ. Χαράς Καυκά, Νίκου Γαϊτενίδη και Μιχάλη Παπαγεωργίου και των υποψηφίων διδασκόντων κκ. Δάφνης Λίμα και Βιβής Χαδιού παρουσιάστηκαν στην επιστημονική ημερίδα νέων ερευνητών και ερευνητριών με θέμα «Εκκλησία και Θρησκεία στο πλαίσιο του Πολυεπίπεδου Ευρωπαϊκού Συνταγματισμού» που διοργανώθηκε υπό την αιγίδα της Νομικής Σχολής ΑΠΘ στις 19 Δεκεμβρίου 2019, με πρόεδρο και συντονίστρια την κ Δέσποινα Αναγνωστοπούλου, Αν. Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Μακεδονίας. Η εκδήλωση αυτή ήταν προσυνοδωτική ημερίδα του συνεδρίου που έλαβε χώρα ακριβώς την επομένη, στις 20 Δεκεμβρίου 2019.

Στο συνέδριο αυτό με θέμα «Θρησκεία, Εκκλησία και Σύνταγμα», που συνδιοργανώθηκε με τον «Κύκλο Ιδεών για την Εθνική Ανασυγκρότηση» και τον Δικηγορικό Σύλλογο Θεσσαλονίκης υπό την αιγίδα του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και του Τμήματος Πολιτικών Επιστημών ΑΠΘ, παρουσιάστηκαν ως εισηγήσεις οι συμβολές στον παρόντα τόμο του Προέδρου του Ελεγκτικού Συνεδρίου κ. Ιωάννη Σαρμά, του Καθηγητή και πρ. Αντιπροέδρου της Κυβέρνησης Ευάγγελου Βενιζέλου, του Αντιπροέδρου του ΣτΕ, Αν. Καθηγητή Μιχάλη Πικραμένου, των Ομότιμων Καθηγητών Νίκου Αλιβιζάτου και Ιωάννη Κονιδάρη, των Αν. Καθηγητών και Καθηγητριών Ιφιγένειας Καμτσίδου, Δέσποινας Αναγνωστο-

πούλου και Χρήστου Τσιρώνη, των Επίκουρων Καθηγητών Κωνσταντίνου Παπαστάθη και Αναστασίας Λίτινα, καθώς και της ερευνήτριας κ. Κυριακής Τοπίδη. Το Κέντρο Αριστείας είχε την τιμή τις συνεδρίες να συντονίσουν ο κ. Χρήστος Ράμμος, και η ΑΕ η Πρόεδρος της Δημοκρατίας, κ. Κατερίνα Σακελλαροπούλου, τότε Πρόεδρος του ΣτΕ. Στο ίδιο επιστημονικό συνέδριο είχε λάβει μέρος ο κ. Χαράλαμπος Ανθόπουλος, Καθηγητής ΕΑΠ και μέλος της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, με θέμα «Σύνταγμα, Θρησκεία και Εκπαίδευση». Προσκεκλημένοι ήταν επίσης ο κ. Βασίλειος Σκουρής, τ. Πρόεδρος του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Ομ. Καθηγητής Νομικής Σχολής ΑΠΘ και ο κ. Γιώργος Γεραπετρίτης, Καθηγητής ΕΚΠΑ και Υπουργός Επικρατείας.

Οι εισηγήσεις των μελών του «Κέντρου Αριστείας Jean Monnet» αποτελούν προϊόν της ερευνητικής τους δραστηριότητας στο πλαίσιο του, ακόμη και αν δεν παρουσιάστηκαν σε κάποιο συνέδριο (όπως η συμβολή του Ιωάννη Παπαδόπουλου, Αν. Καθηγητή Πανεπιστημίου Μακεδονίας).

Σε όλους τους προσκεκλημένους και τις προσκεκλημένες, ιδίως δε στην ΑΕ την Πρόεδρο της Δημοκρατίας, κ. Σακελλαροπούλου, εκφράζουμε, όλα τα μέλη του Κέντρου Αριστείας Jean Monnet ΑΠΘ «Ευρωπαϊκός Συνταγματισμός και Θρησκεία/ες», τις θερμές μας ευχαριστίες για τη συμμετοχή τους τόσο στις εκδηλώσεις του Κέντρου όσο και στον ανά χείρας τόμο.

Λίνα Παπαδοπούλου,
Αν. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής,
Ακαδημαϊκή Συντονίστρια του Κέντρου Αριστείας Jean Monnet ΑΠΘ



Με συγχρηματοδότηση από το
πρόγραμμα «Erasmus+»
της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Η υποστήριξη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στην παραγωγή της παρούσας έκδοσης δεν συνιστά αποδοχή του περιεχομένου, το οποίο αντικατοπτρίζει αποκλειστικά τις απόψεις των συντακτών, και η Επιτροπή δεν μπορεί να αναλάβει την ευθύνη για οποιαδήποτε χρήση των πληροφοριών που περιέχονται σε αυτήν.

Κέντρο Αριστείας
Jean Monnet



Ευρωπαϊκός Συνταγματισμός
και Θρησκεία/ες



With the support of the
Erasmus+ Programme
of the European Union



ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ Ε.Ε.

ΑΘΗΝΑ: Σόλωνος 86 - 106 80 • Τηλ: 210.3623586 - 210.3623743 • Fax: 210.3610425
email: info@sakkoulasbooks.gr - www.sakkoulasbooks.gr

ISSN 1105-9397
10001491